

**„Cuda świata noszą pustkę.
Cuda to moja jedyna droga” -
Udział w kulturze osób
z niepełnosprawnością
intelektualną: założenia,
uwarunkowania, formy
i inspiracje**

dr hab.
prof. UMK

Beata **Borowska-Beszta**

Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu

Pedagog specjalna, oligofrenopedagog. Pracę naukowo-badawczą koncentruje na badaniu relacji kultury dominującej i niepełnosprawności, kultur niepełnosprawności oraz ich koncepcji w Polsce i na świecie. Ponadto prowadzi badania fenomenów odmienności psychosomatycznej w kulturach, badania przestrzeni edukacji i wsparcia oraz transmisji wiedzy kulturowej o niepełnosprawności. Od 1999 r. prowadzi ugruntowane w antropologii kulturowej badania terenowe (etnograficzne, mikroetnograficzne, netnograficzne) w kulturach niepełnosprawności w Polsce i za granicą, m.in. we Francji (2012) i Japonii (2016). Publikuje od 1992 r. w Polsce i od 2005 r. za granicą, m.in. w Republice Czeskiej, na Ukrainie, w Indiach, Jordanii, USA, Francji i Syrii. Jest członkiem rad naukowych i redaktorem zagranicznych czasopism naukowych w Polsce, Indiach, Rumunii, Turcji i Syrii.

Kluczową i pierwszą inspiracją do napisania niniejszego artykułu był wiersz pt. „Cuda” autorstwa Marii N. Znosko, blogerki i poetki z zespołem Downa¹ (ilustrujący: zachwyty nad pięknem, światem, cudami) oraz osobiste uczestnictwo wrażliwej autorki z niepełnosprawnością intelektualną w przeżywaniu realiów własnej codzienności, stałe bywanie w niezwykłych niszach i zakamarkach świata, lecz także dotykane pustki egzystencjalnej i jednocześnie artykułowanie wielkich nadziei.

Parafrazuję treści wiersza poniżej, być może niezgodnie z zamysłem twórczym poetki, lecz w celu uchwycenia związku między myślą autorki z niepełnosprawnością intelektualną a założeniami niniejszego artykułu. Wychodzę bowiem z założenia, że „cuda świata” znajdujące się w zasobach muzeów, w galeriach sztuki, bibliotekach są zubożone, jeśli pozbawione pełnego uczestnictwa wszystkich widzów chcących je poznać i podziwiać – bez względu na stopień funkcjonowania intelektualnego i złożoności dodatkowych zaburzeń. Podobne inkluzyjne w zamysłu treści wyrażają w publikacjach dotyczących kultury i niepełnosprawności Andrzej Wojciechowski³, Joanna Godawa⁴ i inni autorzy przywoływani w niniejszym artykule.

Drugim założeniem stanowiącym filar teoretyczny niniejszego artykułu jest koncepcja kultury organizacyjnej Edgara Scheina⁵, rozwijana w Polsce m.in. przez Bogusława Wierneka⁶ i Monikę Kosterę⁷, przez pryzmat której analizuję w tekście przestrzenie kultury, czyli głównie muzea i galerie sztuki oraz treści związane z uczestnictwem osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Trzecią inspiracją okazały się wyniki badań kategorii fizycznej i symbolicznej dostępności instytucji kultury, które prowadziłam w Szkocji, w Edynburgu w 2017 r. Szczególnym analizom poddałam przestrzenie oraz ekspozycję Muzeum Narodowego Szkocji. Oglądam je i analizuję w artykule przez pryzmat obiektów przygotowanych dla odbiorców kultury o różnych potrzebach i potencjałach, w tym możliwości korzystania z zasobów przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną różnych stopni. Artefakty, które rejestrowałam fotograficznie i oglądałam w 2017 r. w Muzeum Narodowym Szkocji, obejmowały interesujące i kreatywne rozwiązania edukacyjne znajdujące się zwłaszcza w segmentach sztuki średniowiecza, historii naturalnej oraz techniki. Szeroki przegląd fotografii obiektów z tego muzeum prezentowałam podczas seminarium „Odbiorcy instytucji kultury: Osoby z nie-

Cuda

*Cuda świata noszą pustkę
Cuda to moja jedyna droga
Świat przyjdzie
twój do dna
Świat dokoła świat
Stracone uczucia
Cudna chwila przyjdzie
cudnie słodka pokusa
Cuda, słowa, świat*

M. N. Znosko, 2011²

¹ M. N. Znosko, *Cuda*, pannamariaodwierszy.blox.pl, bit.ly/2NAFlvD, wpis z dn. 6.10.2011, [dostęp: 19.02.2019].

² Tamże.

³ A. Wojciechowski, *Obecność. Zebrane teksty*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2001; A. Wojciechowski, *Terapia spotkania*, Wydawnictwo UMK, w serii Pamiętnik Pracowni Rozwijania Twórczości Osób Niepełnosprawnych w Toruniu, Toruń 2004.

⁴ J. Godawa (red.), *Osoba z niepełnosprawnością na ścieżkach życia*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2017.

⁵ E. Schein, *Organizational Culture and Leadership*, Jossey Bass Wiley 1985.

⁶ B. Wiernek, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Oficyna Wydawnicza TEXT, Kraków 2001.

⁷ M. Koster, *Antropologia organizacji*, PWN, Warszawa 2005.

pełnosprawnością intelektualną”, które odbyło się w Bramie Poznania 23 listopada 2017 r. W treści artykułu ograniczę zatem liczbę fotografii, przedstawiając plan ogólny muzeum oraz artefakty edukacyjne z wybranego segmentu – średniowiecze.

Wprowadzenie

W prezentowanym artykule podstawą myślenia o uczestnictwie w kulturze osób z niepełnosprawnością jest przyjęcie kilku założeń. Po pierwsze, człowiek z dysfunkcją intelektualną globalną ma potrzeby poznawcze oraz potrzebuje przeżywania piękna i stałych doznań estetycznych. Po drugie, człowiek z niepełnosprawnością intelektualną (NI) różnych stopni jest nieustannie – od początku życia – zanurzony w kulturach rozumianych w różny sposób. Mam na myśli tę dominującą (mainstream), ponadto kultury niepełnosprawności (*disability cultures*)⁸ oraz kultury organizacyjne edukacji formalnej lub pozaformalnej (szkoły, ośrodki wsparcia dziennego i stacjonarnego, muzea, galerie sztuki, biblioteki i inne). Po trzecie, osoba z niepełnosprawnością intelektualną współtworzy wszystkie te środowiska i kultury⁹, dzięki własnej unikatowej w nich obecności fizycznej lub aktywności twórczej¹⁰. Po czwarte, co chciałabym podkreślić, człowiek z globalną dysfunkcją intelektualną jest czynnym uczestnikiem życia kulturalnego środowiska, w którym żyje od urodzenia, bez względu na to, czy jego obecność jest rejestrowana w mediach, czy też minimalizowana. Trend stałej obecności w przestrzeniach publicznych tej najbardziej wykluczonej grupy odbiorców kultury zaznaczył się szerzej w Polsce od początku lat 90. XX wieku. Należy jednak podkreślić, że pionierskie i istotne działania na rzecz uczestnictwa niepełnosprawnych intelektualnie Polaków w instytucjach kultury oraz organizowanie publicznych wydarzeń kulturalnych z udziałem dzieci, młodzieży i dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną lub złożoną były podejmowane, począwszy od ok. lat 70., 80. w PRL-u. Chcę dodać, że w minionym ustroju społeczno-politycznym państwa socjalistycznego dominowały: systemowe i planowe wykluczenie osób niepełnosprawnych z przestrzeni publicznych i obiektów kultury oraz – jako wykładnia władzy – oficjalna negacja istnienia potrzeb uczestnictwa w przestrzeniach publicznych osób niepełnosprawnych.

Niepełnosprawni intelektualnie Polacy stanowili, oprócz chorych psychicznie, najbardziej wykluczoną grupę społeczną, wobec oficjalnej kulturowej normy PRL-u, zgodnej z doktryną ideologii marksistowskiej, której podstawą było uznanie niepełnosprawności intelektualnej (zwanej wtedy upośledzeniem umysłowym) za patologię uniemożliwiającą posiadanie własnej reprezentacji w organizacjach, przestrzeniach publicznych państwa zależnego od Związku Radzieckiego¹¹. Lata 90. w Polsce przyniosły ożywienie i pozytywne zmiany związane z podejmowaniem dyskursów naukowych, debat publicznych i wprowadzaniem zmian legislacyjnych dotyczących problematyki normalizacji życia, waloryzacji ról społecznych Polaków niepełnosprawnych intelektualnie oraz wielostronnej poprawy jakości ich życia. Od lat 90. zaznaczył się w Polsce wyraźny trend inkluzji społecznej, dostępności i obecności w przestrzeniach publicznych, obiektach kultury osób niepełnosprawnych intelektualnie i ich rodzin.

Przygotowanie instytucji kultury do przyjęcia odbiorców z dysfunkcją intelektualną w Polsce jest zatem stałym procesem, trwającym od około 30 lat, podlegającym wdrażaniu dostępności, głównie związanej z likwidowaniem barier natury architektonicznej (windy,

⁸ B. Borowska-Beszta, *Kultury niepełnosprawności w kontekstach teoretycznych i realiach badawczych – szkice analizy strukturalnej*, pion.pl, bit.ly/2V3HyaB, [dostęp: 19.02.2019].

⁹ B. Borowska-Beszta, *Echa ekspresji. Kulturoterapia w andragogice specjalnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008.

¹⁰ O obecności oraz potrzebach twórczych osób z niepełnosprawnością intelektualną pisał i pisze od lat 80. XX wieku torunianin, artysta rzeźbiarz, pedagog, emerytowany profesor Andrzej Wojciechowski, wieloletni Kierownik Zakładu Pedagogiki Specjalnej, Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, założyciel w 1987 r. Pracowni Rozwijania Twórczości Osób Niepełnosprawnych w Toruniu.

¹¹ M. Borowska, *Dawno temu w PRL... upośledzenie było „niezgodne z doktryną socjalizmu”*, niepełnosprawni.lublin.pl, bit.ly/2IGZoA5, [dostęp: 26.02.2019].

¹² Mam na myśli artefakty materialne, lecz i symboliczne (np. style komunikacji z gośćmi) i behawioralne (np. zachowanie w kontakcie z osobami z różnymi stopniami NI i ich złożonością) oraz wartości, normy, rytuały, założenia kultury organizacyjnej.

¹³ B. Wiernek, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Oficyna Wydawnicza TEXT, Kraków 2001.

¹⁴ Tamże, s. 24.

podjazdy, rampy, przystosowanie toalet) oraz poznawczej (treści i katalogi dostępne dla poziomu percepcji i rozumienia) osób z niepełnosprawnością różnych stopni, od lekkiego (70–50 IQ) do głębokiego (20 i mniej IQ). Warte rozważenia i konstruktywnych rozwiązań byłyby stale istniejące problemy w Polsce, związane z istniejącymi barierami natury mentalnej, stereotypami podtrzymywanymi w mainstreamie, blokującymi tworzenie możliwości pełnego uczestnictwa tej grupie odbiorców kultury. Doskonale jakości uczestnictwa odbiorców z dysfunkcją intelektualną w kulturach organizacyjnych muzeów i galerii sztuki wymaga moim zdaniem stałej troski i uwagi organizatorów wydarzeń kulturalnych, menadżerów instytucji kultury oraz ich kreatywności wobec czynników wykluczających potencjalnych zainteresowanych i ich rodziny z instytucji kulturalnych w Polsce.

Zatem, przygotowując się do przyjęcia odbiorców z niepełnosprawnością intelektualną w instytucjach kultury, należałoby moim zdaniem odpowiedzieć na dwa podstawowe pytania:

- ✘ W jaki sposób przygotować przestrzenie i artefakty muzeum i galerii sztuki dla gości z niepełnosprawnością intelektualną?
- ✘ Jakie elementy kultury organizacyjnej muzeów, galerii sztuki poddać zmianom?¹²

Poniżej przybliżyłam podstawowe definicje kultury organizacyjnej wraz z modelem stworzonym przez Edgara Scheina.

Kultura organizacyjna

Wiernek¹³ postrzega kulturę organizacyjną jako „system niepisanych norm, wartości i wynikających z nich wzorów zachowań pracowników rozmaitych instytucji, które traktowane są jako nowy sposób podejścia do rozwiązywania wielu problemów organizacyjnych”¹⁴. Kultura organizacyjna jest rozumiana w tym artykule (za twórcą jej trójstopniowego modelu, Edgarem Scheinem) jako odwrócona graficznie piramida, uwzględniająca poziomy: artefaktów, wartości oraz założeń. Schein określa kulturę jako „zespół rozsądnych reguł postępowania, odkrytych, ustanowionych i rozwiniętych przez grupę, służących do zmagania się z problemem wewnętrznej integracji i zewnętrznym dostosowaniem, które dzięki

wystarczająco dobremu działaniu wytyczają nowym członkom sposób myślenia i odczuwania w aspekcie wspomnianych problemów”¹⁵.

W tym kontekście poziomy strukturalne tworzące model kultury organizacyjnej Schein¹⁶ doprecyzował następująco:

- ✘ Poziom 1 stanowią widoczne i uświadomione artefakty kultury organizacyjnej: językowe, behawioralne, fizyczne.
- ✘ Poziom 2 stanowią częściowo widoczne i uświadomione składniki: normy i wartości deklarowane i przestrzegane.
- ✘ Poziom 3 stanowią niewidoczne i często nieuświadomione składniki, czyli założenia kulturowe, np. relacje międzyludzkie¹⁷ etc.

Na tym tle należałoby sobie odpowiedzieć na pytanie: w jaki sposób przygotować przestrzenie i artefakty muzeów i galerii sztuki na przyjęcie odbiorców kultury z niepełnosprawnością intelektualną?

Założenia i uwarunkowania uczestnictwa osób z niepełnosprawnością intelektualną w muzeach i galeriach sztuki

Teoretyczne założenia uczestnictwa społecznego osób z niepełnosprawnością intelektualną są częścią modelu inkluzji społecznej tych osób. Natomiast uczestnictwo w kulturze jest jednym z ważniejszych elementów rehabilitacji społecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce¹⁸. Amadeusz Krause¹⁹, Ryszard Więckowski²⁰ i przywołująca myśli autorów Sabina Pawlik²¹ zauważają jednocześnie konieczność przeobrażania środowisk kultury, podkreślając, że stworzenie odpowiednich warunków może zapewnić pełne włączenie w życie społeczne i kulturalne osób niepełnosprawnych intelektualnie. Ponadto, Anna Bombińska-Domżał i Remigiusz Kijak²² zauważają wagę zmian polityki muzeów, podnoszenia wiedzy pracowników w zakresie niepełnosprawności intelektualnej i sugerują zmianę postaw pracowników muzeów wobec grupy odbiorców z dysfunkcją intelektualną. Więckowski²³ dodaje, że adaptacja obiektów muzealnych niekoniecznie wiąże się z potrzebą większych nakładów finansowych oraz podkreśla, że wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce brakuje analogicznie skoncentrowanych i planowych działań, które są podejmowane wobec odbiorców kultury z dysfunkcjami w innych sferach (m.in. sensorycznej, fizycznej). Autor konkluduje, że odbiorcy kultury z niepełnosprawnością intelektualną są grupą nieco zmarginalizowaną na tle odbiorców z innymi dysfunkcjami.

Trudno nie zgodzić się z powyższą konkluzją Więckowskiego o skali wykluczenia osób niepełnosprawnych intelektualnie. Moim zdaniem pozycja i stopień wykluczenia w Polsce z przestrzeni kultury odbiorców z dysfunkcjami intelektualnymi jest czytelnym społecznie obrazem skutków oddziaływania minionego systemu, przymusowej marginalizacji, kulturowego i społecznego izolacjonizmu osób niepełnosprawnych intelektualnie. Niestety skala niechęci, zaniedbań lub zaniechań na polu uczestnictwa w kulturze tej grupy odbiorców, nie pojawiła się w ostatnich 30 latach lub obecnie, lecz stanowi niechlubne dziedzictwo minionego systemu politycznego PRL-u lat 1945–1989, promującego wieloletnią „kulturę wykluczania” osób niepełnosprawnych. Mimo pozytywnych zmian w kierunku poprawy fizycznego uczestnictwa w przestrzeniach publicznych i obiektach kultury tej grupy odbiorców, co oznacza się od początku lat 90. do chwili obecnej, nadal istnieje wiele aspektów uczestnictwa,

które należałoby rozważyć, przeformułować lub zmienić²⁴. Konieczne wydają się stałe działania reedukacyjne dla pełnosprawnych Polaków i członków mainstreamu dotyczące potrzeb poznawczych, estetycznych oraz godności osób z niepełnosprawnością intelektualną, a także praw tych osób do pełnego korzystania z instytucji kultury. Poniżej przedstawiam uwarunkowania uczestnictwa ze wskazaniem potrzeb odbiorców kultury z niepełnosprawnością intelektualną.

Odbiorca kultury z niepełnosprawnością intelektualną

Rozważania rozpocznę od przedstawienia fragmentu brytyjskiego modelu dostępności kultury z 2009 r., dotyczącego przygotowania zbiorów muzeów dla osób z globalną dysfunkcją intelektualną analizowanego szczegółowo przez Pawlik²⁵. Sama niepełnosprawność w sferze intelektualnej została opisana i scharakteryzowana w wielostronny sposób w polskiej literaturze naukowej w obszarze nauk społecznych, m.in. przez Marię Chodkowską i Beatę Szabatę²⁶, Iwonę Chrzanowską²⁷, Beatę Borowską-Beszta²⁸ z uwzględnieniem teoretycznych modeli niepełnosprawności oraz perspektyw jej rozumienia. Walorem brytyjskiego modelu dostępności kultury są proste instrukcje, skierowane do władz i pracowników muzeów, werbalizowane głosem samych osób z niepełnosprawnością, co podkreśla zarówno podmiotowe uczestnictwo w projektowaniu dostępności, jak i szacunek dla odbiorcy z dysfunkcją poznawczą. Wyartykułowane zostały następujące zalecenia:

- ✘ „Ułatwajcie mi odnalezienie drogi”;
- ✘ „Chcę się nauczyć czegoś nowego”;
- ✘ „Nie chcę się czuć bezradny”;
- ✘ „Sprawcie, abym czuł się mile widziany”²⁹.

Pytanie, na które chciałabym odpowiedzieć poniżej, brzmi: w jaki sposób przygotować kultury organizacyjne muzeów i galerii sztuki do powitania gości z niepełnosprawnością intelektualną różnych stopni?

Pierwsza sugestia w planowaniu dostępności związana jest z uwzględnieniem i rozważeniem różnorodności oraz złożoności potrzeb wynikających z danego potencjału funkcjonowania odbiorców z niepełnosprawnością intelektualną. Przygotowanie dostępności

¹⁵ E. Schein, *Organizational Culture and Leadership*, Jossey Bass Wiley 1985.

¹⁶ E. Schein, *Organizational Culture and Leadership*, John Wiley & Sons Inc. 2016.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ W. Szlachta, E. Świątczak-Gurzęda, *Jesteśmy wśród was. My i nasza Sztuka*, [w:] L. Frąckiewicz, *Przeciw wykluczeniu społecznemu osób niepełnosprawnych*, Wydawnictwo IPISS, Warszawa 2008.

¹⁹ A. Krause, *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.

²⁰ R. Więckowski, *Włączeni w muzeum* [w:] ABC: Gość niepełnosprawny w muzeum, cz. 2: *Niepełnosprawność intelektualna, autyzm, grupy zróżnicowane*, NIMOZ, Warszawa 2015.

²¹ S. Pawlik, „Muzeum dla nas” – *Możliwości udostępniania muzeów osobom z niepełnosprawnością intelektualną* [w:] J. Godawa (red.) *Osoba z niepełnosprawnością na ścieżkach życia*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2017, s. 121.

²² A. Bombińska-Domżał, R. Kijak, *Model uczestnictwa osób z niepełnosprawnością intelektualną w odbiorze kultury w muzeach* [w:] A. Garbacz (red.), *Gość niepełnosprawny w muzeum. Materiały pokonferencyjne*, Muzeum Regionalne w Stalowej Woli, Lwów 2014.

²³ R. Więckowski, *Włączeni w muzeum...*

²⁴ B. Borowska-Beszta, *Etnografia stylu życia dorosłych torunian z zaburzeniami rozwoju*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2013.

²⁵ S. Pawlik, „Muzeum dla nas”...

²⁶ M. Chodkowska, B. Szabata, *Osoby z upośledzeniem umysłowym w stereotypowym postrzeganiu społecznym*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012.

²⁷ I. Chrzanowska, *Pedagogika specjalna. Od tradycji do współczesności*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.

²⁸ B. Borowska-Beszta, *Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.

²⁹ S. Pawlik, „Muzeum dla nas”... s. 121.

wymagałoby analiz możliwości percepcyjnych i komunikacyjnych odbiorców w związku z danym stopniem niepełnosprawności intelektualnej oraz uwzględnienia koniecznych adaptacji przestrzeni w związku z możliwymi współistniejącymi ograniczeniami w sferach: sensorycznej, fizycznej, emocjonalno-behawioralnej. Im głębszy bowiem stopień niepełnosprawności intelektualnej, tym potrzeby adaptacji przestrzeni fizycznej i mentalnej są większe w zakresie: (a) dostępności fizycznej (dla wózków, balkoników, wind), (b) dostępności i przyjazności sensorycznej, intelektualnej oraz emocjonalnej (miejsca tzw. wytchnienia, czyli ławki, krzesła lub sofy dla osób z niepełnosprawnością i/lub ich opiekunów, miejsca wyciszone z nadmiaru szumów, muzyki i innych bodźców).

Drugą sugestią byłoby zadbanie w muzeach i galeriach sztuki o niestygmatyzującą przestrzeń mentalną i symboliczną, co oznacza stały i ciągły proces reedukacji społecznej Polaków o członkach społeczeństwa z niepełnosprawnością intelektualną, ich potrzebach doznawania szacunku, prawach, godności. Chodziłoby również o stworzenie bezpiecznej psychologicznie przestrzeni w kulturach organizacyjnych muzeów i galerii sztuki. Mam na myśli miejsce, w którym trudno się zgubić mimo tłumy ludzi i wielu wizytujących gości. Poza tworzeniem bezpiecznego środowiska należałoby w tym samym stopniu uwzględnić zaspokojenie indywidualnych potrzeb osób z niepełnosprawnością, dotyczących np. polisensorycznej stymulacji, przyjazności, zastosowania prostych rozwiązań edukacyjnych, dających możliwość sprawstwa i związanych z przygotowaniem artefaktów oraz aranżacją przestrzeni obiektu kultury.

Kultury organizacyjne muzeów i galerii sztuki (czy bibliotek) powinny się ponadto przygotować na kilka możliwości dotyczących organizacji wizyt odbiorców kultury z niepełnosprawnością intelektualną. Należałoby zatem rozważyć przygotowanie się do przyjęcia:

- ✘ rodzin wraz z osobami z niepełnosprawnością intelektualną (stopnia lekkiego, umiarkowanego, znacznego i głębokiego oraz z zaburzeniami złożonymi);
- ✘ opiekunów zawodowych, asystentów osób niepełnosprawnych z indywidualnymi osobami z niepełnosprawnością intelektualną (stopnia lekkiego, umiarkowanego, znacznego i głębokiego);
- ✘ indywidualnych gości z niepełnosprawnością intelektualną (np. stopnia lekkiego);
- ✘ zorganizowanych edukacyjnych grup gości z niepełnosprawnością intelektualną, będących pod opieką nauczycieli, instruktorów terapii zajęciowej WTZ;
- ✘ odbiorców z niepełnosprawnością intelektualną będących w różnych fazach rozwoju (dzieci, młodzież, dorośli we wczesnej, średniej i późnej fazie rozwoju dorosłości).

Potrzeby odbiorców kultury z niepełnosprawnością intelektualną

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną mają potrzeby tożsame z potrzebami innych widzów i gości przestrzeni muzeów, galerii sztuki czy bibliotek, jednakże uporządkowanie tych wymogów może być nieco inne, zważywszy na potencjał poznawczy osób z niepełnosprawnością intelektualną ich wydolność psychofizyczną.

Ustawiając hierarchicznie, wskazałabym następujące postulaty:

- ✘ pozytywnych przeżyć emocjonalnych w przestrzeniach publicznych muzeów i galerii sztuki;

- × uśmiechu, fiesty, niespodzianki i przygody;
- × przeżyć estetycznych i duchowych;
- × poznawania i uczenia się;
- × doznań kinestetycznych i sensorycznych oraz zaspokojenia ciekawości;
- × sprawstwa i tworzenia;
- × klarowności przekazywanych informacji i pozytywnych emocji i przyjaznego języka pracowników muzeów czy galerii sztuki;
- × szacunku, akceptacji i bycia zrozumianym przez osoby obce – pracowników;
- × bezpiecznej przestrzeni kultury organizacyjnej muzeum, galerii sztuki, bibliotek etc., np. wsparcia w sytuacjach zagubienia, zakłopotania.

Powyższe potrzeby można by rozwinąć bardziej szczegółowo. Te, które wskazałam, są w moim przekonaniu kluczowe podczas planowania działań adaptacji instytucji kultury do potrzeb odbiorców z niepełnosprawnością intelektualną i ich rodzin.

Formy przygotowania wybranych artefaktów dla odbiorców kultury ze specjalnymi potrzebami – Muzeum Narodowe Szkocji w Edynburgu

Ze względu na ramy niniejszego tekstu poniżej zamieszczam wybraną część własnej dokumentacji wizualnej, fotografie artefaktów eksponowanych w 2017 r. w Muzeum Narodowym Szkocji w Edynburgu z myślą o potrzebach dzieci, młodzieży i dorosłych w segmencie o nazwie średniowiecze. Warto dodać, że ze względu na założenia o niedyskryminacji nie proponuje się w muzeach szkockich odrębnych artefaktów dla osób z niepełnosprawnością intelektualną. Nawet przewodniki z prostym tekstem nie sugerują wprost odbiorców, podają jedynie dane, np. specjalne potrzeby użytkowników. Przedstawione poniżej artefakty mogą być moim zdaniem dobrą ofertą dla dzieci, młodzieży, dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną różnych stopni.

Zdjęcie 1. Parter i główny hol Muzeum Narodowego Szkocji w Edynburgu. Fot. Archiwum prywatne autorki

Zdjęcie 2. Parter: Segment średniowiecze. Fot. Archiwum prywatne autorki

Zdjęcie 3. Artefakt 1. Rycerz. Fot. Archiwum prywatne autorki

Zdjęcie 4. Artefakt 2. Zbroja rycerza. Fot. Archiwum prywatne autorki

Zdjęcie 5. Artefakt 3. Katapulta. Fot. Archiwum prywatne autorki

Artefakt 1. Rycerz został narysowany na planszy magnetycznej, a zadanie, jakie mają do wykonania odbiorcy kultury, polega na przyporządkowaniu części zbroi z magnesami do właściwego miejsca na planszy z rycerzem – jak w puzzlach. Zadanie wzbudzało zainteresowanie dzieci i dorosłych, wywoływało entuzjazm i może być rekomendowane dla dzieci i młodzieży lub dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną różnych stopni: od lekkiego do głębokiego. Oczywiście należy pamiętać, że zadanie będzie wykonane na różnym poziomie poprawności, ale znaczenie ma interakcja, samo sprawstwo i ingerencja w przestrzeń (w przypadku osób ze znacznym lub głębokim stopniem niepełnosprawności intelektualnej). Aktywność i proste działanie polegające na wspieranym przyłożeniu części zbroi do planszy magnetycznej może dać radość nawet osobom z głęboką niepełnosprawnością intelektualną.

Artefakt 2. Zachęca do unoszenia rycerskiego buta oraz nakładania rękawicy. Daje namiastkę bezpośredniego doświadczania wybranych detali zbroi. Umożliwia sprawstwo oraz dokonywanie zmian. Również rekomenduję ten artefakt jako mogący zainteresować osoby z niepełnosprawnością intelektualną różnych stopni.

Artefakt 3. Katapulta jest miniaturą prostej maszyny wojennej. Umożliwia zarówno fizyczne uczestnictwo poprzez dotyk, uczenie się i poznanie poprzez działanie i zabawę. Dzięki uruchamianiu maszyny odbiorcy z dysfunkcjami poznawczymi mogą poznawać treści z historii, gdyż artefakt jest obiektem spoza codziennego życia osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Konkluzją z niewielkiej liczby zamieszczonych artefaktów z segmentu średniowieczne Muzeum Narodowe Szkocji w Edynburgu będzie myśl o tym, że częściowo wskazane pomysły wykorzystywane są obecnie w Polsce. Niewątpliwie jednak wartością Muzeum

Narodowego w Szkocji w Edynburgu jest jego wielostronna dostępność dla odbiorców kultury. Oznacza to fizyczną adaptację przestrzeni w postaci podjazdów, wind, co wspiera niepełnosprawnych intelektualnie mających dodatkowe dysfunkcje powodujące konieczność korzystania z wózków. Szkockie Muzeum Narodowe, podobnie jak inne państwowe instytucje kultury w Szkocji, zadbało ponadto o dostępność w aspektach czasu i braku odpłatności za bilety. Oznacza to w praktyce gotowość na przyjmowanie odbiorców kultury każdego dnia tygodnia w godzinach 10.00–17.00. Dodatkowo muzeum nie pobiera żadnych opłat za bilety, czyli jest tym samym otwarte dla osób o mniejszych lub niskich dochodach, podobnie jak Muzeum Miasta Edynburg, Miejska Galeria Sztuki, Narodowa Galeria Sztuki w Edynburgu. Muzeum Narodowe Szkocji wywarło na mnie pozytywne wrażenie – jako przestrzeń przyjazna odbiorcom o różnorodnych potrzebach uczestnictwa w kulturze i jako ciekawa, szkocka instytucja kultury, w której zadbano o wielostronne możliwości edukacyjne dla szerokiego grona widzów. W kontekście analiz niniejszego artykułu dostrzegam jednakże pewne słabsze strony dostępności analizowanego muzeum dla osób niepełnosprawnych intelektualnie, związane z organizacją przestrzeni dla potrzeb i wydolności osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną lub zaburzeniami złożonymi.

Do kluczowych słabszych stron adaptacji przestrzeni chcę zaliczyć:

- ✘ zbyt mało miejsc do wytchnienia i wypoczynku oraz do siedzenia w holach dla np. grup osób z niepełnosprawnością z rodzinami i opiekunami;
- ✘ słaba wentylacja, mimo dostępnych, większych przestrzeni;
- ✘ zbyt wiele dźwięków i szumów w tle – chaos nakładającej się muzyki w różnych segmentach etc.;
- ✘ niewielu widocznych pracowników, to znaczy takich, których można by prosić o pomoc w różnych nagłych potrzebach (m.in. zagubienia, zasłabnięcia, napadu epileptycznego etc.). Co prawda nie wykluczam, że Muzeum Narodowe Szkocji w Edynburgu ma dobrze funkcjonujący sprzęt monitorujący – kamery, które wskazałyby pracownikom miejsca w muzeum, gdzie byliby nagle potrzebni. Analizując jednakże problem bezpieczeństwa psychologicznego z perspektywy osób niepełnosprawnych intelektualnie, dostrzegam potrzebę zatrudniania większej liczby pracowników-konsultantów obecnych na piętrach ekspozycji, aby odbiorcy z dysfunkcjami intelektualnymi wiedzieli, do kogo się zwracać w sytuacjach nagłych, trudnych, ale też w sytuacjach związanych z oglądanymi eksponatami.

Konkluzje z wszystkich przedstawionych danych w niniejszym artykule skłaniają mnie do myśli zamykającej całość wywodów i związanej z potrzebą stałego podejmowania wielostronnych działań na rzecz adaptacji wewnątrz instytucji kultury w Polsce. Ponadto, przeformułowaniu przestrzeni powinna moim zdaniem towarzyszyć stała, wzmożona reedukacja zarówno pełnosprawnych członków mainstreamu i pełnosprawnych odbiorców kultury, jak i menadżerów muzeów, pracowników instytucji kultury w kierunku stworzenia przyjaznych oraz niedyskryminujących warunków pełnego uczestnictwa widzom niepełnosprawnym intelektualnie. Warto też zauważyć, że kluczowym miejscem procesu reedukacji społecznej promującej uczestnictwo w kulturze mogą być właśnie instytucje kulturalne.

Bibliografia

- A. Bombińska-Domżał, R. Kijak, *Model uczestnictwa osób z niepełnosprawnością intelektualną w odbiorze kultury w muzeach* [w:] A. Garbacz (red.), *Gość niepełnosprawny w muzeum. Materiały pokonferencyjne*, Muzeum Regionalne w Stalowej Woli, Lwów 2014
- B. Borowska-Beszta, *Echa ekspresji. Kulturoterapia w andragogice specjalnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008
- B. Borowska-Beszta, *Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012
- B. Borowska-Beszta, *Etnografia stylu życia dorosłych torunian z zaburzeniami rozwoju*, Wydawnictwo UMK, 2013
- B. Borowska-Beszta, *Kultury niepełnosprawności w kontekstach teoretycznych i realiach badawczych – szkice analizy strukturalnej*, pion.pl, bit.ly/2V3HyaB, [dostęp: 19.02.2019]
- M. Chodkowska, B. Szabała, *Osoby z upośledzeniem umysłowym w stereotypowym postrzeganiu społecznym*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012
- I. Chrzanowska, *Pedagogika specjalna. Od tradycji do współczesności*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015
- J. Godawa (red.), *Osoba z niepełnosprawnością na ścieżkach życia*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2017
- M. Kostera, *Antropologia organizacji*, PWN, Warszawa 2005
- A. Krause, *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010
- S. Pawlik, „Muzeum dla nas” – *Możliwości udostępniania muzeów osobom z niepełnosprawnością intelektualną* [w:] J. Godawa (red.), *Osoba z niepełnosprawnością na ścieżkach życia*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2017
- E. Schein, *Organizational Culture and Leadership*, Jossey Bass Wiley 1985
- E. Schein, *Organizational Culture and Leadership*, John Wiley & Sons Inc. 2016
- W. Szlachta, E. Świątczak-Gurzęda, „*Jesteśmy wśród was. My i nasza Sztuka*”, [w:] L. Frąckiewicz, *Przeciw wykluczeniu społecznemu osób niepełnosprawnych*, Wydawnictwo IPiSS, Warszawa 2008
- R. Więckowski, *Włączeni w muzeum*, [w:] ABC: *Gość niepełnosprawny w muzeum, cz. 2: Niepełnosprawność intelektualna, autyzm, grupy zróżnicowane*, NIMOZ, Warszawa 2015
- B. Wiernek, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Oficyna Wydawnicza TEXT, Kraków 2001
- A. Wojciechowski, *Obecność. Zebrane teksty*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2001
- A. Wojciechowski, *Terapia spotkania*, Wydawnictwo UMK, seria Pamiętnik Pracowni Rozwijania Twórczości Osób Niepełnosprawnych w Toruniu, Toruń 2004
- M. N. Znosko, *pannamariaodwierszy.blox.pl*, bit.ly/2NAFIvD, [dostęp: 19.02.2019]